

ФЕДІР ЛЮДВІГОВИЧ ЕРНСТ

Народився 28 жовтня 1891 р. у м. Києві. Після закінчення Глухівської гімназії у 1909 р. вступив на філософський факультет Берлінського університету. З осені 1910 р. перейшов на історико-філологічний факультет Київського університету. З початком Першої світової війни, як німецький підданий, відправлений до Оренбурзької губернії. Працював у відділі пластичних мистецтв Міністерства народної освіти уряду УНР. З 1 квітня 1919 р. співробітник Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини. З 1 грудня 1923 р. - інспектор Першого державного музею з охорони історико-культурних цінностей Київщини. В лютому 1926 р. - інспектор Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури. Входить до складу ряду Комісій ВУАН. Член ряду наукових і творчих товариств. Заарештований в жовтні 1933 р. Засуджений 29 травня 1934 р. до трьох років ВТТ. В 1938 р. заступник директора Казахської національної художньої галереї. З 1 серпня 1938 р. заступник директора з наукової роботи Башкирського художнього музею. Вдруге заарештований 16 липня 1941 р., звинувачувався у шпигунстві на користь Німеччини. 28 жовтня 1942 р. був розстріляний. Реабілітований.

Постать Ф. Л. Ернста в 20-ті - на початку 30-х років ХХ ст. серед істориків українського мистецтва була однією з найбільш помітних. Не втратили своєї актуальності його праці про творчість Г. Нарбута, Т. Шевченка, розвідки з історії архітектури України, а підготовлений ним путівник "Київ" - часто єдине джерело вивчення втрачених пам'яток міста.

Теодор-Ріхард (Федір) Людвігович (Львович) Ернст народився 28 жовтня 1891 р. у Києві в сім'ї вихідців із Німеччини. Середню освіту отримав 1901 р. в Глухівській чоловічій гімназії, яку закінчив зі срібною медаллю. В 1909 р. вступив на філософський факультет Берлінського університету. Однак провчився там усього один рік. З осені 1910 р. Ф. Л. Ернст - студент історико-філологічного факультету університету святого Володимира в Києві.

З 1911 р. він почав спеціалізуватися по кафедрі історії

мистецтва, яку очолював Г. Г. Павлуцький. За його пропозицією 1921 р. приступив до підготовки конкурсної роботи “Київська архітектура XVII-XVIII віків”. Окрім значної кількості публікацій, Ф. Л. Ернст старанно опрацював матеріали відділу “Старий Київ” у міському музеї. Так що робота цілком заслужено отримала золоту медаль ради університету.

Нагорода давала право після закінчення навчання залишитися при кафедрі для підготовки до професури. Однак з початком Першої світової війни він, як німецький підданий, був відправлений спочатку до Оренбурга, а згодом в Челябінський повіт Оренбурзької губернії. Жив в с.Куртамиш (1914-1915), потім в німецькій колонії на хуторі Баскурівка (1915), в с.Заманільн (1916) і, нарешті, знову в с.Куртамиш (1916-1917). Лише в квітні 1917 р. повернувся до Києва. Відразу пішов до університету - необхідно було вирішити питання про екзамени за останній курс та державні іспити. Отримав дозвіл скласти їх і в 1918 р., як став дипломованим випускником Київського університету, був залишений стипендіатом для підготовки до викладацької роботи¹.

Втім, на той час він вже працював у очолюваному Г. Г. Павлуцьким відділі пластичних мистецтв Міністерства народної освіти уряду Української Народної Республіки. Виконував доручення відділу охорони пам'яток цього ж міністерства та громадського Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні. Зокрема, в лютому 1918 р. в час короткочасного існування в Києві радянської влади опікувався колекцією М. Терещенка, пошкодженими від артилерійського обстрілу міста пам'ятками архітектури².

В лютому 1919 р., коли в Києві знову була встановлена радянська влада, активно працював у складі пам'яткоохоронних комісій Головного управління мистецтв і національної культури³, а з 1 квітня цього року став співробітником Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОПМИС)⁴. За денікінщини входив до Комітету по охороні пам'яток історії і культури

при університеті святого Володимира.

Після відновлення в грудні 1919 р. у Києві радянської влади почав діяти губернський комітет охорони пам'яток (губкопмис) на чолі з колишнім головою ВУКОПМИСу Б. Г. Вольським. На початку 1920 р. пам'яткоохоронні функції перейшли до очолюваної ним музейно-виставочної секції Київського губвідділу народної освіти⁵. Ф. Л. Ернст активно працював в обох органах. Ф. Л. Ернст був одним з ініціаторів відновлення в середині 1920 р. Київського губкопмису. Він залишався штатним співробітником до середини 1922 р., коли губкопмис припинив свою діяльність⁶. "Працював я з величезною енергією, згадував пізніше Ф. Л. Ернст, - перевозив у Всеукраїнський історичний музей, в музей Академії мистецтв величезну кількість предметів мистецтва, покинутих в палацах і особняках буржуазії, брав на облік архітектурні пам'ятники і цінні колекції, рятував від пограбування цінні бібліотеки, вважав, що це потрібно зробити для народу "взагалі", для збагачення музеїв, для існування самих речей"⁷.

Враховуючи глибоку обізнаність Ф. Л. Ернста з проблемами дослідження і збереження пам'яток Києва і губернії, Київська губполітосвіта 1 грудня 1923 р. призначила Федора Людвіговича інспектором Першого державного (з 1924 р. - Всеукраїнського історичного ім. Т. Г. Шевченка) музею з охорони історико-культурних цінностей Київщини. В лютому 1926 р. президія Укрнауки затвердила Ф. Л. Ернста на посаді інспектора Київської крайової інспектури охорони пам'яток культури. Відтепер в коло його обов'язків входив догляд за станом історико-культурної спадщини не лише Київщини, а й Волині, Поділля, Чернігівщини. "Не дивлячись на... анекдотичні розміри оплати праці, - писав в 1930 р. Федір Людвігович, - інспектура працювала буквально понад силу, керуючись громадським обов'язком і науковим інтересом до пам'яток"⁸.

В 1929 р. Ф. Л. Ернст увійшов до складу Українського комітету охорони пам'яток культури, а на початку 1931 р. - обраний до бюро Київської крайової комісії охорони пам'яток культури⁹.

Помітний внесок Ф. Л. Ернст зробив в розвиток музейної справи в Україні. Ще на початку 1919 р. за рекомендацією Г. Нарбута Рада Української державної Академії мистецтв обрала його завідуючим академічної картинної галереї¹⁰. Влітку 1921 р. разом з іншими вченими Києва опікувався долею експонатів музею колишньої Духовної академії та музею Лаврської старовини. Згодом, згідно з наказом голови губкопмису Ю. С. Михайліва, Ф. Л. Ернст призначений членом колегії Музейного фонду (до неї увійшли також Г. Ф. Красицький, Д. М. Щербаківський, А. Х. Серета, С. К. Глеваський, В. Ф. Терлецький).

В 1922-1923 рр. Федір Людвігович доклав немало зусиль для утворення і розгортання експозицій Лаврського музею культур. В грудні 1923 р. став завідуючим художнім відділом Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка у Києві. В результаті наполегливої повсякденної праці Ф. Л. Ернста фонди художнього відділу Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка на 1930 р., у порівнянні з 1923 р., збільшилися майже в 10 раз¹¹.

Розшук пам'яток мистецтва не був для Ф. Л. Ернста самоціллю. Він піклувався заради одного - зробити ці надбання духовної культури українського народу доступним широкому загалу. Свідчення цьому - організовані Ф. Л. Ернстом виставки "Український портрет XVII-XX століть" (1925), "Т. Шевченко на тлі його доби" (1927), "Українське малярство XVII-XX століть" (1929), творів Г. Нарбута (1926), О. Кравченка (1930), які стали помітними подіями в культурному житті республіки¹².

Саме величезна пам'яткоохоронна та музейна діяльність Ф. Л. Ернста давала багатий матеріал для його ґрунтовних наукових розвідок з історії архітектури і живопису, мистецтвознавчих праць, творчості окремих художників.

Талановитий науковець і подвижник української культури, Ф. Л. Ернст був членом ряду наукових і творчих товариств. Ще навчаючись в університеті, він працював у Київському товаристві охорони пам'яток старовини

і мистецтва. Згодом увійшов до президії київського Товариства дослідження мистецтв¹³, виступав з доповідями на засіданнях історичного товариства Нестора-літописця¹⁴, був членом Українського товариства архітекторів¹⁵. В 1918 р., за рекомендацією М. Ф. Біляшівського, Ф. Л. Ернста обрали членом секції мистецтв Українського наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, а 30 травня 1919 р. - її секретарем. На початку 1920 р. він увійшов до створеної при секції комісії по складанню словника діячів українського мистецтва¹⁶.

Активно працював Ф. Л. Ернст в 20-ті роки Комісіях Всеукраїнської академії наук. Зокрема, він входив до складу Комісії порайонного дослідження Києва і Правобережної України¹⁷, неодноразово виступав із повідомленням на засіданнях Комісії старого Києва¹⁸. Працював він і у комісії ВУАН по дослідженню художніх цінностей, вилучених в 1922 р. з церковних ризниць в фонд допомоги голодуючим¹⁹. В 1921 р. та в 1923 р. обирався членом Софійської комісії, яка опікувалась дослідженням видатної пам'ятки давньоруської архітектури - Софії Київської. 1 лютого 1921 р. разом з М. П. Василенком, О. С. Грушевським, Й. Ю. Гермайзе, М. О. Макаренком, Д. М. Щербаківським взяв участь в організаційному засіданні Археологічного комітету при ВУАН. Після утворення влітку 1921 р. на основі Археологічного комітету Археологічної комісії ВУАН, Ф. Л. Ернст став її вченим секретарем. Активно співробітничав і з створеним в 1922 р. при Академії наук республіки новим Археологічним комітетом. Коли ж у 1924 р. Комітет отримав статус Всеукраїнського, Ф. Л. Ернст був одним із перших дослідників, обраних його дійсними членами²⁰.

Німець за походженням, Ф. Л. Ернст виховувався на традиціях української національної культури. Він ніколи не відмежовувався від проблем й інтересів українського народу, служіння якому вважав громадянським обов'язком. Тому обурювався згортанню українзації, безпідставним звинуваченням української інтелігенції у буржуазному націоналізмі.

На жаль, не уникнув звинувачень і сам Федір

Людвігович. Його заарештували в жовтні 1933 р. в Києві і відразу ж переправили до спецтюрми Харкова, де слідчими ДПУ України активно фабрикувалися справи “Української військової організації” та контрреволюційної організації музейних працівників²¹.

“Його” організація виявилась досить представницькою і результативною в шкідництві на “фронті індустріалізації, сільськогосподарського виробництва, в наукових закладах, мала повстанські бази в німецьких колоніях”. А ще - через німецьке консульство в Києві передавала шпигунську інформацію про Радянський Союз.

Розглянувши матеріали “злочинної” діяльності Ф. Л. Ернста, 29 травня 1934 р. судова трійка дала їй досить стриману оцінку. Три роки виправно-трудова таборів - таким був її вирок вченому. Очевидно, взяли до уваги авторитет Ф. Л. Ернста в культурних колах республіки.

Відбуваючи покарання на будівництві Біломор-Балтійського каналу, Ф. Л. Ернст створив музей його історії в м.Повенці. В 1936, вже вийшовши на волю, в м. Димитрові очолив музей будівництва каналу Москва-Волга. Згодом отримав запрошення очолити роботу по організації Казахської національної художньої галереї.

Отже, влітку 1937 р. Ф. Л. Ернст був вже в Алма-Аті. Знудившись за улюбленою справою, з запалом приступив до роботи. В 1938 р. галерея була відкрита, а Ф. Л. Ернста було призначено заступником її директора.

Однак, 1938 р. приніс не лише радість. В квітні органи НКВС заарештували дружину Федора Людвіговича. Незабаром представники тих же органів повідомили Ф. Л. Ернста, що він має терміново покинути Алма-Ату - місто перетворили у закрити, режимне.

З величезними труднощами з 1 серпня 1938 р. йому вдалося влаштуватися на посаду заступника директора з наукової роботи Башкирського художнього музею в Уфі. Досить скоро і тут показав себе як висококваліфікований спеціаліст. В. Котцев, один з його співробітників відзначав, що проведена Ф. Л. Ернстом реекспозиція Башкирського художнього музею не лише позитивно позначилася

на науковому рівні експозиційної роботи, а й значно полегшила для відвідувачів сприйняття музейних експонатів. Високу оцінку фахівців і громадськості столиці Башкирії отримала, влаштована Ф. Л. Ернстом, виставка творів І. І. Урядова. Успіхом у широкого загалу користувались лекції по історії мистецтва, які він читав при музеї.

Витримавши тортури 72-х допитів, переважно нічних, пройшовши через усі кола чекістського пекла, в квітні 1939 р. вийшла на волю дружина Федора Людвіговича. Довідавшись, що винесений їй у Алма-Аті несправедливий вирок - 10 років таборів - після перегляду справи було відмінено, Ф. Л. Ернст звернувся до Верховного суду України з проханням відновити справедливість і по відношенню до нього. Сподівався, врешті-решт повернутись в Україну, про яку ніколи не забував, завжди з захопленням розповідав співрозмовникам. Ні для кого не було таємницею те, що Ф. Л. Ернст навіть продовжував працювати над "Словником українських художників".

Творчі плани, надії і сподівання Ф. Л. Ернста порушив напад фашистської Німеччини на СРСР. І хоч і паспорті Федора Людвіговича на той час у графі "національність" стояло слово "росіянин", ті, кому належало, добре знали як про його походження, так і про набутий в Україні "досвід підпільної антирадянської боротьби". Тому з перших днів війни Ф. Л. Ернста не покидали тривожні передчуття. Зрозумівши безвихідність ситуації чоловіка, Тамара Львівна у відчаї запропонувала разом покінчити життя самогубством. Думаючи, мабуть, більше про молодість дружини (на 1941 р. їй виповнилось 35 років), ніж про свою власну долю - відмовив. Єдине що попросив - в разі арешту говорити лише правду. Таку ж клятву дав і сам.

Ф. Л. Ернста заарештували 16 липня 1941 р., звинувативши у шпигунстві на користь Німеччини. Та, незважаючи на фізичне і психологічне виснаження, Федір Людвігович непохитно стояв на своєму: "Мої погляди є поглядами цілком радянської людини".

Тоді слідчі вдалися до вже перевіреного методу:

“створили” з числа студентів Башкирського педінституту, в якому Т. Л. Ернст викладала іноземні мови, контрреволюційну шпигунську організацію “таємних політиків”, а на чолі її поставили Федора Людвіговича. Саме під його керівництвом, начебто, йшов збір необхідної для Німеччини інформації та розповсюдження анонімних листів, в яких дискредитувались керівники партії і уряду. Коли ж Ф. Л. Ернст відкинув і ці звинувачення, до “очолованої” ним організації записали і Тамару Львівну. Так, на початку квітня 1942 р. вона опинилась в одній в'язниці з чоловіком. Однак, які б вишукані методи допиту щодо неї не застосовували, залишилась вірною клятві, даній Федору Людвіговичу. Не зрадив їй і Ф.Л.Ернст.

Особлива нарада при НКВС СРСР 10 жовтня 1942 р. прийняла рішення: “Ернста Федора Людвіговича, він же Львович, за зраду батьківщини і антирадянську агітацію - Розстріляти. Особисте майно конфіскувати”. 28 жовтня 1942 р., в день народження Ф. Л. Ернста, вирок було виконано...

Нічого не знаючи про долю чоловіка, Тамара Львівна неодноразово зверталася з відповідними запитамі в органи внутрішніх справ. Зрештою, лише в грудні 1955 р. її повідомили, що Ф. Л. Ернст, відбуваючи покарання (10 років виправно-трудоих таборів - рівно на стільки в 1942 р. засудили були і Т. Л. Ернст), помер. Вказувалась і придумана дата смерті - 17 серпня 1949 р. Це, здається, була вже остання фальсифікація навколо імені відомого вченого. Однак, до сьогоднішнього дня, незважаючи на повну реабілітацію вченого в судовому порядку, вона міцно, як правда, трималась у пам'яті його близьких і друзів, повторювалась на сторінках досліджень про його життя і творчість...

¹ Білокінь С. Федір Ернст//Пам'ятки України. -1982.-№ 2.-С. 54.

² Эрнст Ф. Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 р. - К., 1918.-С. 20.

- ³ Інститут рукописів Національної бібліотеки України НАН України (далі - ІР НБУ НАН України). - Ф.Х., № 12617.-Арк. 3-4.
- ⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України). - Ф. 166, оп. 1, спр. 690.-Арк. 20.
- ⁵ Ернст Ф. Справа охорони пам'яток мистецтва й старовини у Києві//Збірник секції мистецтв.-К., 1921.-№ 1.-С. 151.
- ⁶ ДАКО.-Ф. 4165, оп. 1, спр. 5.-Арк. 207, 227; спр. 10.-Арк. 80; спр. 19.-Арк. 130.
- ⁷ Архів УФСБ Башкиртіостану. - Спр. 5155.-Т. 2.-Арк. 40.
- ⁸ Білокінь С. Вказ. праця; Бережина А. Собори наших душ. Справа Федора Ернста//Пам'ятки України.-1989.-№ 2.-С. 58.
- ⁹ ЦДАВО України. - Ф. 166, оп. 9, спр. 1493.-Арк. 4; спр. 1504.-Арк. 37.
- ¹⁰ Білокінь С. Вказ. праця.-С. 58.
- ¹¹ Науковий архів Інституту археології НАН України (далі - НА ІА НАН України).-Ф. ВУАК, спр. 3.-Арк. 12-13; ДАКО.-Ф.Р.-4156, оп. 1, спр. 9.-Арк. 1; спр. 10.-Арк. 17; спр. 20.-Арк. 24; ЦДАВО України.-Ф. 166, оп. 6, спр. 3425.-Арк. 26.
- ¹² Білокінь С. Вказ. праця.-С. 58.
- ¹³ Архів УФСБ Башкиртіостану. - Спр. 5155.-Т. 2.-Арк. 35-36, 64.
- ¹⁴ Звідомлення Всеукраїнської академії наук у Києві за 1923 р.-К., 1924.-С. 95.
- ¹⁵ ІР НБУ НАН України. - Ф.Х., № 34642.-Арк. 1.
- ¹⁶ Ернст Ф. Протоколи засідань секції Мистецтв Укр.наукового т-ва в Києві//Збірник секції мистецтв.-К., 1921.-№ 1.-С. 156-161.
- ¹⁷ Діяльність історичної секції Всеукраїнської академії наук та зв'язаних з нею історичних установ Академії в році 1928.-К., 1930.-С. 5.
- ¹⁸ ІР НБУ НАН України. -Ф.Х., № 4375, 4376.
- ¹⁹ Звідомлення Всеукраїнської академії наук за 1923 рік.-К., 1924.-С. 68.
- ²⁰ НА ІА НАН України. - Ф.ВУАК, спр. 3.-Арк. 4, 5 зв.; спр. 20.-Арк. 6; ІР НБУ НАН України. - Ф. 279, спр. 904.- Арк. 6 зв., 11.
- ²¹ Архів УФСБ Башкиртіостану. - Спр. 5155.

Нестуля О.О.